

GMINA POPÓW

Studium historyczno-heraldyczne

opracował

dr Marcei Antoniewicz

1. *Przynależność administracyjna*

Przeszłość terytorium zespolonego współcześnie w granicach gminy Popów pod względem przynależności administracyjnej jest złożona, co wynika z pogranicznego położenia tego fragmentu Polski. Od czasów monarchii wczesnopiastowskiej przebiegały tutaj granice między diecezjami i kasztelaniami. Najważniejsze rozgraniczenia terytorialne wytyczało koryto Liswarty. Obszar położony na południe od tej rzeki (w tym fragment gminy w okolicach Rębelic Królewskich i Zawad) przynależały do diecezji i kasztelani krakowskiej. Obszary na północ od Liswarty wchodziły w skład archidiecezji gnieźnieńskiej i kasztelani rudzkiej oraz rozpierskiej. We wcześniejszym okresie obszar międzyrzecza Liswarty i Warty (w okolicach, w których rozwinęły się Popów, Więcki i Wąsosz) stanowił pograniczny fragment kasztelanii rozpierskiej, a więc w okresie rozbicia dzielnicowego weszły w skład księstwa sieradzkiego. Taki stan delimitacji trwał co najmniej do połowy XIII wieku. Prawdopodobnie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych tego stulecia zaszły w tym regionie pewne zmiany. Wówczas to interesujący nas obszar na lewym brzegu Liswarty przyłączony został do kasztelanii rudzkiej, nazwanej niebawem wieluńską, łącząc się tym sposobem z terenami od dawna przynależnymi do tej jednostki, od Parzymiechów i Dankowa poczynając.

Wyłonione w końcu XIII i na początku XIV wieku delimitacje okazały się bardzo długotrwałe i przetrwały praktycznie do rozbiorów Polski. Epizodem były bowiem przejściowe rządy na tym terenie Władysława II Opolczyka, który w latach 1370-1391 zespolił w swoich rękach całą ziemię wieluńską oraz fragmenty ziemi sieradzkiej (okręg brzeźnicki) i krakowskiej (m.in. okręg krzepicki). Po upadku Opolczyka podziały graniczne powróciły do stanu z czasów panowania Kazimierza Wielkiego i w takim kształcie trwały niezmiennie od końca XIV do XVIII wieku.

Obszar współczesnej gminy Popów położony na północ od linii rzeki Liswarty stanowił zatem fragment ziemi wieluńskiej, natomiast obszar znajdujący się po drugiej stronie rzeki wchodził w skład ziemi krakowskiej, a w jej ramach w skład niegrodowego starostwa krzepickiego. Ziemia wieluńska aczkolwiek stanowiła w okresie staropolskim autonomiczną jednostkę administracyjną – to od XV stulecia związana była z województwem sieradzkim, natomiast wieś Wąsosz należała do starostwa brzeźnickiego, później radomszczańskiego.

Poważniejsze zmiany administracyjne nastąpiły w okresie rozbiorów. W pierwszej fazie obszar nad Liswartą objął zabór pruski. Dawna ziemia wieluńska znalazła się w całości w granicach tzw. Prusach południowych, w departamencie kaliskim (obszar w otoczeniu Popowa). Północno-zachodni skrawek dawnej ziemi krakowskiej, na południe od Liswarty włączony został przez Prusaków do tzw. „Nowego Śląska”.

W czasach Księstwa Warszawskiego (1807-1815) obszar obecnej gminy znalazł się w departamencie kaliskim, z tym, że większa jego część weszła do powiatu wieluńskiego, a małopolski skrawek w otoczeniu Rębielic Królewskich należał do powiatu częstochowskiego. W czasach Królestwa Polskiego interesujący nas obszar najpierw należał do guberni warszawskiej i powiatu wieluńskiego, a od 1866 roku, kiedy powstała gubernia piotrkowska i reaktywowano powiat częstochowski, w granicach tego powiatu utworzono m.in. gminę Popów. Wówczas to ostatecznie gmina Popów zaistniała jako jednostka terytorialno-administracyjna w kształcie zbliżonym do dzisiejszego.

1. Przynależność kościelna

Obszar współczesnej gminy Popów pod względem przynależności kościelnej, podobnie jak w przypadku podziałów administracyjnych, również podzielony był granicami diecezjalnymi. Tereny na lewym brzegu rzeki Liswarty należały do archidiecezji gnieźnieńskiej oraz staropolskiej parafii w Wąsoszy. Ta najstarsza w okolicy jednostka parafialna powstała najpóźniej w XIV wieku. W jej skład od średniowiecza przez szereg następnych stuleci wchodziły oprócz samej Wąsoszy, także Popów i Więcki. Dopiero w 1957 roku z obszernej parafii Wąsosz wydzielono drugą na tym terenie jednostkę parafialną w Popowie. Wprawdzie kaplica istniała tutaj od XVII wieku, a od 1880 roku odprawiano w niej msze, jednak wikaria wieczysta powstała dopiero w czasie okupacji hitlerowskiej, natomiast ekspozytura istniała od 1953 roku. Do nowej parafii przypisano Dąbrowę, Dąbrówkę, Dębie, Kamieńszczyznę Dolną, Miedźno – Stację, Smolarze, Wrzosy, Zawady i Zbory. Jest to południowo-zachodnia część dawnej parafii Wąsosz. W parafii Wąsosz pozostały: Annolesie, Antonie-Brzózki, Kule, Lelity, Marianów, Nowa Wieś, Płaczki, Wąsosz (Dolny i Górny), Wąsosz Parcele, Wąsosz Poduchowny i Więcki. Prawy (południowy) brzeg Liswarty, w okolicy starej wsi Rębielice Królewskie, od najdawniejszych czasów przynależał do diecezji krakowskiej w parafii Wilkowiecko.

2. Rozwój sieci osadniczej, stosunki własnościowe

W świetle badań archeologicznych oraz bulli papieża Innocentego IV z 1250 roku możemy zakładać, iż najstarszą osadą na tym terenie jest wieś Wąsosz, która istniała już w okresie wczesnośredniowiecznym. Było to miejsce od dawna wykorzystywane przez osadników, a ciągłość zasiedlania w tej okolicy można przesuwając co najmniej do epoki wpływów rzymskich. Fakt ten należy wiązać z dogodnym położeniem. Specyfikę położenia osady podkreśla jej nazwa topograficzna, oznaczająca miejsce u zbiegu czegoś, w którym coś się łączy. W tym przypadku oznacza miejsce zbiegu Warty z jej dopływami: Liswartą i Kocinką (w średniowieczu zwanej Trebczą lub Trzepcą). Jeżeli przyjąć, że bulla Innocentego IV istotnie wspomina wieś Wąsosz, wzmianka z 1250 roku znacznie wyprzedza kolejną, z 1416 roku, kiedy to Hincza z Rogowa herbu Działosza wydał przywilej na budowę młyna na Warcie w Wąsoszy. Należy jednak zaznaczyć, iż parafia w Wąsoszy już w XIV wieku wspomniana jest jako „dawna”.

Wieś należała do dóbr królewskich i wchodziła zrazu w skład starostwa brzeźnickiego. W 1658 roku wieś tę Sejm Rzeczypospolitej nadał konwentowi jasnogórskiemu Ojców Paulinów. W 1717 roku do dóbr jasnogórskich włączono całe starostwo brzeźnickie. Stworzony wówczas stan prawny trwał do 1797 roku, kiedy to zaborcy pruscy dobra klasztorne skonfiskowali i włączyli do dóbr rządowych. Od tamtych czasów najstarsza, należąca do klasztoru część wsi Wąsosz zyskała drugi człon – Poduchowny. W 1817 roku, przejściowo, osada znalazła się w posiadaniu Antoniego Walewskiego, który ufundował nowy, murowany kościół. Pierwotną, drewnianą świątynię również pod wezwaniem św. Andrzeja, rozebrano w 1826 roku. W roku 1841 nowy kościół zniszczył pożar. Odbudowano go w 1848 roku, a w 3 ćw. XIX stulecia dostawiono wieżę. W 1937 roku świątynię przebudowano i powiększono, dobudowując prezbiterium i trójnawowy korpus.

W czasach Królestwa Polskiego właścicielem części rządowej osady został generał Muchanow. Jego dobra tworzyły zespół nazywany *majoratem generała Muchanowa*, którego w zestawie znalazła się część Wąsoszy.

Bardziej skomplikowany problem stanowi próba określenia początków wsi Rębielice. Patronimiczna nazwa urobiona od nazwy osobowej *Rębiel*, wskazuje na starą metrykę. Po obu stronach rzeki Liswarty znajdują się wszak dwie miejscowości o tej nazwie (Rębielice Królewskie i Szlacheckie), trudno zatem określić, do której z nich odnosi się najstarsza, pochodząca z 1266 roku, wzmianka. Zakładamy jednak, że w tym przypadku, chodzi raczej o Rębielice Szlacheckie. Dopiero informację zawartą w źródle z 1397 roku możemy wiązać z Rębielicami Królewskimi. Podówczas była to wieś królewska, należąca do starostwa krzepickiego. W okresie zaborów weszła ona w skład dóbr rządowych w ekonomii Iwanowice.

Od końca XIII do początku XV wieku peryferyjne obszary ziemi wieluńskiej przeżywały okres wzmożonego osadnictwa. Nowe osady lokowano wzdłuż koryt rzecznych, a kierunek rozwoju osadnictwa. (Danków nad Liswartą, Załęczce nad Wartą) postępował ku Wąsoszy. W tym procesie zapewne powstały wsie: Popów, Więcki i wspomniane Rębielice (Królewskie).

Pierwsza wzmianka o Popowie występuje pod rokiem 1395, w kontekście dobrze już ukształtowanej sieci osadniczej w najbliższym otoczeniu. Nazwa wsi dzierzawcza, utworzona od wyrazu *Pop* – czyli średniowiecznego określenia księdza – oznacza, że osada (bądź teren, na którym powstała) należała u zarania do duchowieństwa. Ponieważ w XV stuleciu stan własności uległ zmianie – a Popów od dawna należał do parafii Wąsosz, można przypuszczać, iż powstanie wsi znacznie wyprzedziło pierwszą wzmiankę źródłową i przypadało raczej na drugą połowę XIII lub początek XIV wieku.

W najwcześniejszym okresie wieś zapewne stanowiła własność kościelną, jednak w piętnastowiecznych źródłach była niewątpliwie własnością rycerską, w posiadaniu Jana z Niedzielska herbu Wieniawa, ojca słynnego historyka, również Jana. Od jego synów Popów wykupił wpływowym możnowładcą, kasztelan Jan Hincza z Rogowa herbu Działosza, będący starostą-tenentariuszem brzeźnickim i krzepickim. W 1466 roku Jan Hincza z Rogowa uposażył tą wsią – oraz częścią dochodów z Rębielic, założony przez siebie klasztor kanoników regularnych w Krzepicach. Do dóbr klasztornych Popów należał aż do konfiskaty majątków klasztornych w 1797 roku, po czym, podobnie jak Rębielice Królewskie, włączony został do dóbr rządowych w ekonomii Iwanowice.

Do średniowiecznych osad należy także wieś Więcki, która w źródłach odnotowana została dopiero w 1445 roku. W pierwotnej formie jej nazwa brzmiała Więcków. Była to więc nazwa typu dzierżawczego urobiona od nazwy osobowej Więcek. Typ nazwy oraz położenie wsi w pewnym oddaleniu od koryta rzecznej, pośród dużego kompleksu leśnego, skłania do wniosku, że Więcki mogły być najmłodszą z trzech średniowiecznych wsi występujących na terenie współczesnej gminy Popów. Jako jedna z nielicznych osad w tej okolicy była własnością rycerską. Najstarszym, znanym jej właścicielem był Mikołaj z Więckowa herbu Osmoróg. Jego potomkowie przybrali później nazwisko Więzkowskich. W XVI wieku notowani są tu Stanisław, Jan i Maciej.

Zapewne jeszcze u schyłku średniowiecza, przy przeprawie gościńca przez Liswartę, w pobliżu Popowa rozwinęła się osada Zawady. Nazwa oznacza miejsce przy przeszkodzie np. rzeka, chociaż może także wskazywać – z punktu widzenia mieszkańców najbliższej wsi – ludność mieszkającą za wodą. Dalszy rozwój tego punktu osadniczego nastąpił już w czasach nowożytnych.

Dopełnienie sieci osadniczej następowało w ścisłym związku z najstarszymi, średniowiecznymi osadami. W okresie przedrozbiorowym na gruntach owych wsi powstał szereg niewielkich osiedli zwanych pustkowiami – oraz osady folwarczne i młyńskie.

Na prawym, małopolskim brzegu Liswarty, położone były grunty przynależne do Rębielic Królewskich. Na nich do XVIII stulecia powstał spory zespół osadniczy, składający się z osady młyńskiej Górniki – odnotowanej w 1783 r. Troniny – Truniny (w 1789 r. pustkowie), Sabaty – 1789 r. pustkowie, obecnie część wsi Rebielice, Leszczyńskie (Leszczyzny), w 1789 r. pustkowie, Łężniaki zwane także Podłęże, Leśniaki, Łyżniaki – w 1789 r. pustkowie i Kuligi również odnotowane w 1789 roku jako pustkowie Rębielickie. Z 1791 roku pochodzi informacja o dworze z folwarkiem znajdującym się w Kamieńszczyźnie.

Po drugiej stronie rzeki, na gruntach wsi Popów, Wąsosz i Więcki, rozwinął się cały szereg osad zlokalizowanych przy rzece Liswarcie. Są to wsie: Brzózki (1790) pustkowie; Wrzosowa, Grygle, Kolby i Kule zaznaczone w 1790 roku jako kolonia Kule Nowa Wieś, przy Warcie natomiast pustkowie: Płaczki – w 1887 roku zwane pustkowie Płaczki Wąsowskie i Antonie – odnotowane w poł. XIX wieku oraz osada młyńska Jelity, od 1884 r. zwana pustkowie Lelity Więckowskie.

Niektóre z wymienionych osad zanikły lub zostały wchłonięte przez wsie powstałe później, na przykład Kolby przez Nową Wieś, Wrzosowa przez Dąbrówkę. W XVIII wieku wspomniana została też osada leśna Smolarze.

Obszary położone w większym oddaleniu od wspomnianych rzek zagospodarowano dopiero w XIX stuleciu, lub nawet na początku wieku następnego. Wówczas ukształtowały się Nowa Wieś – 2 poł. XIX w., Dąbrówka i Dąbrowa wzmiankowane w 1880 roku jako pustkowie Dąbrowa Więckowska,

Dębie (1880 r. , w 1900 r. zwana Dębiana Popów), Wąsosz Dolny oraz zgrupowanie osadnicze Wąsosz-Parcele. Najpóźniej, bo w latach trzydziestych XX wieku, w pobliżu funkcjonującego w XIX wieku folwarku Kąty rozwinęły się Marianów i Annolesie.

3. Dobór symboli heraldycznych

Tradycje historyczne ziem tworzących współcześnie Gminę Popów są dość zróżnicowane pod względem przynależności administracyjnej, struktury własnościowej oraz chronologii powstawania poszczególnych osad. Dlatego trudno znaleźć symbol uniwersalny, odnoszący się do całego terytorium gminy, co skłania do nawiązania do tradycji historycznych samego Popowa.

Bardzo wyraziste są natomiast cechy topograficzne tego obszaru, położonego w widłach rzek : Warty i uchodzącej doń Liswarty, które w pradziejach i czasach historycznych stanowiły najważniejsze determinanty życia społecznego. Należy podkreślić, że hydronim „Warta” odnotowany został bardzo wcześnie, bo pod rokiem 972 w „Kronice” Tietmara. Liswarta natomiast w średniowieczu określana była jako „Istwarta”, czyli ta (właściwa?) Warta, co wskazuje na szczególny związek owych rzek, których wody łączą się w miejscowości Kule, na granicach Gminy Popów.

Niewątpliwie do cech charakterystycznych regionu dodać można duże zalesienie, szczególnie wzdłuż dolnego biegu Liswarty. Walory przyrodnicze spowodowały, że od kilkudziesięciu lat osady nad Liswartą i Wartą stały się atrakcyjnym miejscem do lokowania ośrodków wypoczynkowo-rekreacyjnych (Zawady, Kule) – oraz bardzo licznych rezydencji letniskowych wznoszonych przez osoby prywatne. Miejscowe lasy w średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych porastały zapewne większość opisywanego obszaru. Wybitnie pograniczny charakter – tu bowiem zbiegały się granice Małopolski, Wielkopolski oraz Śląska – nie sprzyjał trzebieeniu pierwotnej puszczy. Najstarsze osady, jak Wąsosz, Popów, Rębielice oraz Więcki, w istocie były enklawami (dużymi polanami) pośród rozległych kompleksów leśnych.

Najbardziej charakterystyczne pod względem fizyczno-geograficznym cechy regionu skłaniają do przyjęcia symbolu rzek: Warty i Liswarty, przy czym

ich układ niemal nawiązuje do „mapy” tego terenu, uwzględniając punkt ujścia Liswarty do Warty. Nie przypadkiem też symbol nawiązujący do „stolicy” gminy – Popowa znalazł się w środku, pomiędzy tymi rzekami.

Poszukując najbardziej stosownego symbolu nawiązującego do tradycji historycznych samego Popowa zdecydowano się ostatecznie przyjąć w całości godło rycerskiego herbu Wieniawa. Za takim wyborem przemawia kilka przesłanek:

1. Pierwszym, znanym w świetle źródeł historycznych właścicielem osady był Jan z Niedzielska herbu Wieniawa, protoplasta rodziny Długoszków i ojciec sławnego historyka. Wieś tę dzierżyli jeszcze jego synowie, natomiast nie wiadomo jak długo Jan z Niedzielska, ewentualnie jego przodkowie, posiadał Popów przed pierwszą wzmianką poświadczająca tu jego obecność.
2. Wprawdzie rzeczony rycerz herbu Wieniawa najczęściej pisał się „z Niedzielska”, niekiedy tej przydawki posesionatycznej używał też jego sławny syn Jan Długosz, kanonik krakowski starszy, ale skądinąd wiadomo, że położone pod samym Wieluniem Niedzielsko stało się własnością rodziny Długoszków dopiero po roku 1420! Zapewne wcześniej były w ich rękach inne miejscowości w ziemi wieluńskiej, np. Czernice czy Popów.
3. Cechą charakterystyczną kompleksu majątkowego zgromadzonego przez Długoszków w ziemi wieluńskiej jest położenie większości posiadanych tu osad nad Liswartą i Wartą – lub w ich bezpośrednim pobliżu. Wymieńmy więc Przedmoście (gdzie Proсна zbliża się do Liswarty), Parzymiechy (położone w sąsiedztwie nadliswarciańskiego Dankowa), Popów nad Liswartą, Kocin nad Kocinką – dopływem Liswarty, Grabowa zlokalizowana kilka kilometrów od koryta Warty – i wreszcie wspomniane Czernice położone w bezpośredniej bliskości tej rzeki, ale już kilkanaście kilometrów poniżej ujścia doń Liswarty. Dodajmy przy

tym, że Jan z Niedzielska był burgrabią i tenutariuszem zamku królewskiego w Brzeźnicy nad Wartą, a w skład niegrodowego starostwa brzeźnickiego m.in. wchodziła położona współcześnie w gminie Popów wieś Wąsosz. Wydaje się, że przez dłuższy czas zamek w Brzeźnicy był najważniejszą rezydencją Jana z Niedzielska i jego rodziny. W każdym bądź razie tu przyszedł na świat dziejopis – Jan Długosz.

Ostatecznie stwierdzamy, że Popów położony był mniej więcej w centrum włości zgromadzonych w tej części kraju, nawet jeśli brać pod uwagę podwieluńskie Niedzielsko.

4. Z wymienionych miejscowości tylko Popów osiągnął rangę ośrodka gminnego, zatem tylko w tym przypadku można odwołać się do tradycji heraldycznych rodziny Długoszków i w herbie gminnym uwiecznić ich obecność w tym regionie kraju. Byłoby to rozwiązanie o walorach symbolicznych „pars pro toto”.

Przyjęcie godła herbu Wieniawa – głowy bawolej (żubrzej) ma zarazem ten walor, że może nawiązywać do dawnej puszczy pogranicznej i tradycji łowieckich, bez uciekania się do banalnych odniesień symbolicznych w formie takiego czy innego drzewa.

4. Dobór barw heraldycznych

Nawiązując do herbu Długoszków – Wieniawa, przyjęto dominujące w średniowieczu barwy heraldyczne, czyli w polu złotym czarną bawołą (żubrzą) głowę, ze srebrnym kolcem w nozdrzach. Złote pole tarczy herbowej wykluczyło przyjęcie barwy białej (srebrnej) dla wyobrażonych w nim rzek, albowiem takie rozwiązanie spowodowałoby błąd alternacji barw heraldycznych. Dlatego przyjęto najbardziej naturalną w tym przypadku barwę błękitną, która dopełnia złote pole i czarną barwę godła herbu Wieniawa.